

„Ez a mi győzelmünk önmagunk felett”

A szektásságot szellőztető, dogmatizmust dorongoló könyveket cédulás jegyzetimmel együtt most egy csomóba raktam, s bár az olvasmányok beszerzése dolgában véletlenszerű válogatásra szorulok, valamiféle összefüggést, irodalmi vonulatot vélek kitapintani sűrűjűkben.

Bodor Pál tavaly feltűnést keltett nagy regénye, a *Svájci villa* teljes erdélyi körkép adásával idézte fel bennem a bánási német balsors 1944-es történelmi váltásait, melyek már a temesvári Hans Kehrer *Zwei Schwestern* című passiójában megdőbentettek egy emlékezetes színházi kollokviumon. Ezúttal a szászok számomra családilag is oly ellentmondásosan kínos válságidőszakáról van szó, elválaszthatatlanul bekapcsolódva románok és magyarok viharzó életébe. Elkéskéve, de végre mégis asztalomra került Augustin Buzura *A hallgatás arcai* címmel magyar fordításban is megjelent regénye a negyvenes évek román falujának és kisvárosának kegyetlen izgalmairól, s harmadikul a legfiatalabb vallomás is belémhasított, Káli István „tiltásokból és kételyekből, bizonytalanság- és idegenségtudatból összeállított szövedéke” (ahogy az *Akinek megbocsátjátok fűszövege* mondja), ugyanebből az elkanyarodott időből zaklatva már-már elfelejtett saját börtömemlékeimet. A három mű éppen megjelenésének szókimondásával zár le egy olyan társadalomtörténeti szakaszt, amelynek ismétlődései ellen — akárcsak a második világháború elhurcolásai ellen a külön műfajjá vált *légérirodalom* — egy megtisztult, emberségére ébredő szocialista lelkiismeret humánuma vértéz fel.

Már megelőzően is olyan írókról szóltam, akik a törvénytelenségek elítélése ürügyén nem szakadtak el eszmeileg vállalt jövőképektől, mindattól, amiért a magam szenvedései ellenére sem tagadtam meg soha immár több mint fél százada vallott kommunista felfogásomat. A szlovákiai magyar írók rajvonalon kibontott 1945—1948-as élményvilágában minden szépítés nélkül, teljes nyersségében eleve nedett fel a dél-szlovákiai lakosok jogfosztásának, kitelepítésének és elhurcolásának láncolata, de a végső tanulság újra meg újra az a szocialista hazafiság, melyet a csehszlovákiai dolgozó tömegek nemzetiségi különbség nélkül tudtak megalapozni a burzsoá pártokkal kötött politikai szövetezés felbontásával 1948-ban, a Csehszlovákiát a kommunizmus felé nyitó „győzelmes február” napjaiban. A konszolidáció során érlelődhetek írásbelivé, s jelenhettek meg köztanulásra az átéltek, s nem véletlen, hogy az így született irodalom szlovák részről is elismerésre talált.

Már Mács József korrajza, az *Adósságtörlesztés* (1971) bizalmat előlegez a mélységékből: „Várok a magyar iskolák megnyitására” — vágja oda a kidobott tanító meghurcolóinak, s az olvasó előtt nem kétséges, hogy igaza lett. Dobos László Bukarestben is megjelent regénye, az *Egy szál ingben* (1976) az igazi felszabadulást az első szlovákiai magyar újság megjelenésével jelzi, Duba Gyula szívbeemarázó beszámolója egy falu széthullásáról, az *Ivna a csukák* (1977) vádirat a szovinizmus ellen, de nem marad adós az egyszerű szlovák és magyar parasztemberek szolidaritásának megvilágításával sem. S a múlt legifjabb idézőjének, Gál Sándornak az emlékezetében a *Kavicshegyek* (1979) tanúsága szerint már csak kihevert gyermekkori megrázkódtatás a „kollektív bűnösség” egy egész nemzetiség ellen emelt vádjá. A kiengesztelődés a bajok elmúltával, a bizalom a szocialista emberség érvényesülésében, a jövő biztonsága éppen a valóság maradéktalan megőrkítésében leli zálogát. Hasonló — bizonyára nem véletlenül, hanem a dolgok értelmében — hazai olvasmányaim erkölcsi hatása is. Forгатom Bodort, Buzurát, Kálit, s erősödöm hitemben és szándékaimban, világnézeti és mozgalmi mivoltomban, mert az írókkal egy szándékon nyilvánosan el tudom határolni magamban és körülöttem a talmi és az igazi pártosságot.

Bodor Pál regénye felöleli mind a második világháború esztendeinek, mind a közvetlenül következőknek emberek, családok sorsába vágó eseményeit, de a szlovákiai magyarok visztontságaihoz hasonló helyzetekről természetesen nem eshet szó. Mint tudjuk, a felszabadulást a fasizmus alól nálunk nem a polgári-földesúri pártokkal való szövetezés, hanem a román kommunisták széles népfronti harca követte. A Maniu-gárdákkal szemben a magyar lakosságot a román demokrácia erői is védtek, a Magyar Népi Szövetség mint a forradalmi MADOSZ utódja az

Országos Demokrata Arcvonal szerves része volt. De gondoltunk-e akkoriban együtt-érzéssel ama németekre, akik nem voltak hitleristák, mégis megsejtenedtek ezt az időszakot? A kérdés lelkiismeretembe vág, bár akkori körülményeim közt aligha tehettem volna többet, mint ami egy ártatlan német leányka rejtegetése, avagy az évekig elhúzódó s csak részlegesen eredményes közbenjárás volt, mely-lyel legalább a német hangzású nevük miatt üldözöbe vett magyar lakosok inter-nálását igyekeztünk feloldani.

A „svájci villa“ gyógyszerészcsaládjának tündöklését és bukását nyomon kö-vetve, a Bodor-regény két tűz közé szorult száz kispolgárait ismerjük meg, ta-gadhatatlanul pontos osztály- és nemzetiségtipológiai felmérésben és lélektani tel-jességben, s éppen e bepillantás az írói acéltükör-mélybe ítélteti el velünk is a munkatáborba hurcolt öreg gyógyszerészpár megpróbáltatását a sáros répföldeken. Annál is inkább, mert az író gazdag kaleidoszkópjában találkozhattunk a horog-keresztes Windau úr félelem- és undorgerjesztő alakjával, összes nácista érveivel és személyi aljasságával egyetemben, meg tudjuk tehát különböztetni a bűnöst at-tól, aki ártatlanul keveredett bajba. Hiszen Binderékről még azt is tudjuk, hogy óvatosan bár, de munkához segítenek fajilag üldözött üzlettársat, találnak módot a bebörtönözöttek támogatására, s kisleányuk sem tagadja meg cigány barátját... Mindez azonban csak azután kerül mérlegre, miután Gertrud — elhallgatva szülei kényszerlakhelyre jutását — kitűnik egyetemi tanulmányaival, s szőrszálhasogató bürokraták, gáncsoskodó feljelentők, szélsőséges baloldallivá vált egykori fasiszták intrikái ellenére végre hivatalosan is védelemben részesül.

Az esztétikai értékelés (bár mint olvasótól ez sem áll tőlem távol) nem az én vállalásom. Közügyileg mérlegelek és becslök. Jelentős és maradandó, ma is fon-tos mozzanatnak találok, hogy Bodor Pál megrajzolásában eleve kizáródik bár-mely nemzetiség kollektív megbélyegzésének lehetősége. Akik átértük a harmincas-negyvenes éveket, ráismerünk a szembenálló végletek akár román, akár szász, akár magyar képleteire. Ismerjük a bölcs marxista professzort, Cristeát, de találkoztunk a Vaszgára terroristáival is, no meg védőjükkal, a habzó szájú antiszemita Spová-daru doktossal. Világosan megoszlik a német tábor is mámoros nacionalistákra és józan, nemegyszer önfeláldozó demokratákra, s a magyar Gitta asszony, az ille-gális antifasiszta mozgalom egyik láncszeme utólag elismerés helyett azért szorul egy mocsaras tanyavidékre, mert a politikai megosztás családjába is beleártotta magát, s okatlan káderezés alapján régen elvált férje, egy nyilas demagóg miatt minősül megbízhatatlannak. A bő statisztériával dolgozó regény több egymással együttélő nemzetiség, fajta, embercsoport belső ellentétét át utal a közös ember-ség szükségletére, s nem véletlen, hogy mind a fasiszmas véres áldozatai, mind a dogmatikus beszűkülések elszenvetői egyaránt kerülnek ki románok, zsidók, né-metek, magyarok sorából.

Lehet, hogy fiatal és tapasztalatlan olvasóknak úgy tűnhet, grand guignol, műfaji torzítás, ponyvára való képzeletjáték a regény nem egy fejezete, mi öregek azonban, sajnos, a volt valóság, a megtörténtek dokumentációját érzékeljük a szél-sőségek minden oldalon érvényesült alja-emberi játékában. A nyomasztó emléke-zés csak ott enged fel, ahol Veress Tamás, a fiatal kommunista újságíró alakjában már maga a szerző oszt igazságot, egy letűnő korszak összes bűneivel szembe-szállva.

Augustin Buzura regényárama Kolozsvári Papp László kiváló fordításában ütött át rajtam, nem tudok szabadulni a feszültségtől. Akár jelmondat is lehetne, amit Melania odamond apjának, a kiöregedett falumindenesnek: „Ideje megerősí-tenünk a rendünket, ehhez pedig csöndre, könyvekre van szükségünk, nem ha-landzsára meg analfabétákra.“ A tisztségeiből kibukott Radu továbbra is a gyűlö-let törvényét sziszegi, s egykori társai sem különbek, hiszen „Coza elvtársat durva-sága, a hatalommal való visszaélés, a föladatak elhanyagolása, az önelégültsége miatt bírálják meg...“. Tragédiák sorozatáról van szó, egy román hegyi falu vég-zetes meghasonlásáról idegen zsoldba züllött reakciók és erőszakos kollektivizálók között, s aki az áldatlan harcban elpusztul, az három ártatlan diák. Kettő közü-lük az erdőbe üldözve esik el, miután nem akad tanár sem, aki megvédené őket, a harmadik pedig hosszú éveken át egy pincébe falazva válik ronccsá. Közte és apósa, a vérszomjas Radu közt téblábol — szabadulást keresve kételyeiből — a feltehetően ebben a regényben is magát a szerzőt rejtő újságíró, riadtan látva, hogy a régi sebek nem hegednek be. Pedig — s itt van a fogódzó, a megoldás ígérete — már a fiúk koporsójánál odasúgja a börtönből hazatérő öreg Mágurea-nak egy fiatal hadnagy: „kérem, higgye el: nem ez a szocializmus, ne tévessze össze, ez egészen másvalami.“ És távlatokra nyit az öreg „kulák“ is, amikor — évek múlva — kijelenti Radunak: „A mi útjaink nem találkoznak soha. És ha végül mégis csak beállok a kommunisták közé, akkor sem fogunk találkozni.“

Fények és árnyak vad kavargásából itt is a szocialista demokrácia törvényessége, a hibákat kiküszöbölő értelmi felemelkedés mutat kivezető utat. A szerző-újságíró töpreng, megtorpan a múlt kísértései közt, majd levonja a tanulságot fogadkozással: „Megkezdtem utamat a gyávaság, az aljasság, a halogatás ellen.”

A két hazai regényt egybevetve érdemes arra felfigyelnünk, hogy a szektás-dogmatikus erőszakosság hányféle alakot ölthetett a nacionalista elfogultságtól a bürokratikus túlkapaszkodásig, mégis azonosulva embertelenségben. Az, ami mindkét regényben (akárcsak a szlovákiaiakban is) felületes szemlélet előtt talán írói happy end, valójában sokkal mélyebben gyökerezik, hiszen a szocialista humánus érvényesülése ez a letisztulás, maga a dolgok logikája. Emlegettem a Káli-regényt is: ebben Bácskai Dénes börtönviselt lakatost türelme és szorgalma vezeti vissza a társadalomba. Nem is történhetnék vele más, mert hároméves fegyházbüntetését tiszta lelkiismeretével a szabad életre való lelki felkészülésben töltötte le. Ismertem ilyen fiatalokat én is. Gyermeteg kalandvágygal indultak világgá, s ha a határon át ide tévedtek, kémkedés vádjával gyanúsítva süllyedtek alá a számomra is feledhetetlen kübli mellé. A regényhős mondja: „aki ártatlan, az reménykedik, márpedig én telítve voltam reményekkel. Azokat, akik se nem átkozódtak, se nem reménykedtek, csak a vad gyűlölettel fuldokolva gyáván tűrtek, azokat soha meg nem értettem, azoktól mindig elfordultam.”

En ott a boldogság könyvét írtam magamban, megértem hát Káli István hőseit. Kiszabadulva, kényszerlakhelyén — valahol Moldvában — ez a Jugoszláviából Romániába sodródott magyar gyerek román leánnyal teremt családot, s minden gondja, hogy fia derék munkás legyen, megismerve apja nyelvét is. Kivívja a maga boldog emberi életformáját munkában, családban és becsületben, átküzdve magát botlásokon és válságokon, a bürokrácia ostoba akadályain. A gyakorlat legemberibb filozófiájával vallja: „Bizom abban, hogy az esélyek végre kiegyenlítődték, s minden a maga megszokott, természetes rendjén haladhat majd előre. S akkor a múlt eseményei közül érdektelenné válnak mindazok, amelyekhez kellemetlen emlékek kapcsolnak.” A derűlátás túlzottnak látszik, noha maga is érv a tiszta emberség győzelmj lehetőség mellett. Olyasmi mellett, amiért élni, tűrni és küzdeni, hinni érdemes.

Kiragadott irodalmi példák ezek, de jogot adnak arra a feltételezésre, hogy Bodor Pál, Augustin Buzura, Káli István regényeinek egybecsengése felkerekedő vonulatot jelez, sajátos kategóriába tartozó összefüggésrendet, melyben a kapitalizmusból a szocializmusba átmenő korszak zavarainak elülte, felszámolhatósága, vissza nem forgathatóvá válása jut kifejezésre. Sokkal elfoglaltabb vagyok (lexikonszerkesztés közben), semhogy öreg fejjel nekiláthatnék a teljesebb irodalomtörténeti bizonyításnak, de ahogyan — hogy kaptafámnál maradjak — elengedhetetlen gyűjtőcímszóvá vált a már említett *lágérirodalom*, mert könyvtárnyivá nőtt bőségével és sajátos vonásaival a munkatábori emlékezés ezt kikényszeríti, úgy még a különne-nincs antiszektás és antidogmatikus írásbeliség is kiérdemli a maga jellegzetes címjelzését bármely irodalmi lexikonban.

Most olvasom különben Csingiz Ajtmatov *Az évszázadnál hosszabb ez a nap* című regényét Rab Zsuzsa szép tolmácsolásában, s hamar megtalálom az egykori hős partizán, Abutalip Kuttubajev megvadásának és eltűnésének szomorú történetét. Megint csak a késői, erkölcsileg változást jelző jóvátétel bekövetkezése emel fel, „Ez a mi győzelmünk önmagunk felett” — fogalmazza meg valaki a regény kirgiz szereplői közül.

